

ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտ

ԹՈՒՐԲ-ԻՏԱԼԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱՐԱԲԱԿԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ՇԱՐԺՄԱՆ ՎՐԱ

1911 թ. սեպտեմբերի 28-ին Իտալիան պատերազմ հայտարարեց Օսմանյան կայսրությանը և ներխուժեց կայսրության աֆրիկյան տարածքներ՝ Տրիպոլի և Կիրենաիկա¹⁴⁴: Իտալական 40-հազարանոց բանակին, որը զինված էր նորագույն ռազմական տեխնիկայով, դիմադրում էր Տրիպոլիում և Կիրենաիկայի խոշոր բնակավայրերում տեղակայված թուրքական 3-4 հազարի հասնող զորքը, որի պարզունակ սպառազինությունն անհամեմատելի էր իտալականի հետ¹⁴⁵: Բացի այդ, դեռևս թուրք-իտալական պատերազմի նախօրյակին Հաքքի փաշայի գլխավորած իթթիհադական կառավարությունը Լիբիայից մեծ թվով զենք, զինամթերք և զինվորական ուժ էր փոխադրել Եմեն՝ այնտեղ բռնկված ապստամբությունը ճնշելու համար¹⁴⁶:

Իտալացիները, օգտվելով թուրքական բանակի անմարտունակ վիճակից, գրեթե մեկ ամսվա ընթացքում գրավեցին Տրիպոլին, Թաբրուկը, Դերնան և երկարատև կռիվներից հետո՝ հոկտեմբերի 21-ին, նրանց հաջողվեց տիրանալ Բենգազիին՝ ստիպելով թուրքական կայազորին և արաբա-

¹⁴⁴ Ch. Irace, With the Italians in Tripoli, The Authentic History of the Turco-Italian War, London, 1912, p. 3.

¹⁴⁵ Н. Прошин, История Ливии, конец XIX в.-1969 г., Москва, 1975, с. 75.

¹⁴⁶ Н. Kayali, Arabs and Young Turks. Ottomanism, Arabism and Islamism in the Ottoman Empire, 1908-1918, Berkeley, 1997, p. 73.

կան ջոկատներին նահանջել դեպի Բենին¹⁴⁷: Չնայած իտալացիներին հաջողվեց նվաճել Տրիպոլիի և Կիրենաիկայի ծովափնյա շրջանների գլխավոր քաղաքները, այնուհանդերձ նրանք դեռևս հեռու էին լիակատար հաղթանակից: Իտալիայի նվաճողական քաղաքականությունը և եվրոպական գաղութի վերածվելու սպառնալիքը ոտքի հանեցին տեղի բնակչությանը՝ միավորելով նրանց մեկ ընդհանուր նպատակի շուրջ:

Թուրք-իտալական պատերազմի հենց սկզբից պարզ դարձավ, որ Օսմանյան կայսրությունն ընդունակ չէ դիմակայելու եվրոպական նույնիսկ համեմատաբար ավելի թույլ պետությանը: Վիճակը բարդանում էր նրանով, որ եվրոպական երկրների միջև հարաբերությունների ավելի սրումը վտանգում էր քաղաքական ասպարեզում մեկուսացված կայսրության գոյությունը և առավել հնարավոր էր դարձնում նրա մասնատումը: Այս պայմաններում արաբների մեծ մասը եկավ այն համոզման, որ անկախացումը Կ.Պոլսից կարագացնի այդ գործընթացն ու մեծապես կնպաստի արաբական վիլայեթների՝ եվրոպական տերությունների գաղութի վերածմանը:

Այսպիսով, Լիբիայի ճգնաժամը սկզբնական շրջանում փաստորեն դարձավ կայսրության մուսուլման հասարակության դիրքորոշումը պայմանավորող, նրան համախմբող և միավորող գործոն: Մասնավորապես Սուդանում, Մարոկկոյում, Ալժիրում, Աֆղանստանում, Իրանում, Ինդոնեզիայում և այլուր տեղի ունեցան հակաիտալական ելույթներ¹⁴⁸: Բաղդադում անցկացվեցին բողոքի զանգվածային ցույցեր, որոնց ժամանակ հավաքագրվեցին կամավորներ, և գումարներ

¹⁴⁷ Н. Прошин, նշվ. աշխ., էջ 76:

¹⁴⁸ الدكتور توفيق برو، العرب و الترك في العهد الدستوري العثماني ١٩٠٨-١٩١٤، دمشق، ١٩٩١

հանգանակվեցին՝ Լիբիա ուղարկելու համար¹⁴⁹: Արաբական մյուս վիլայեթները ևս մեծ ակտիվություն ցուցաբերեցին:

Հարկ է նշել, որ թուրք-իտալական պատերազմին արձագանքեցին նաև Արաբիայի հեղինակավոր առաջնորդները: Եմենի իմամ Յահյան, օրինակ, թուրք սուլթանին հղած իր հեռագրում հայտնում էր, որ պատրաստ է հավաքագրելու 100 հազար կամավոր՝ իտալացիներին դիմակայելու համար: Աբդ Ալ-Ազիզ իբն Սաուդը պատրաստակամություն հայտնեց տեղի ցեղերին համախմբելու օսմանյան դրոշի ներքո իտալացիների դեմ պայքարում¹⁵⁰:

Իտալիայի ներխուժումը Լիբիա արաբ ազգային գործիչների կողմից ընդունվեց որպես համաարաբական խնդիր: Արաբական վիլայեթներում կազմակերպվում էին հակաիտալական ցույցեր և ելույթներ: Քաղաքական ու հասարակական բազմաթիվ կազմակերպությունների նախաձեռնությամբ ստեղծվում էին կամավորական ջոկատներ: Ռազմական գործողություններին մասնակցելու ցանկություն հայտնած կամավորների թիվը 1912 թ. սկզբին հասնում էր 12 հազարի¹⁵¹: Այդ հարցում ակտիվությունը մեծ էր հատկապես Կ. Պոլսում, որտեղ կենտրոնացված էին արաբական հասարակության առավել գործունյա շրջանների ներկայացուցիչները՝ ուսանողներ, սպաներ, պաշտոնյաներ: Ի դեպ, երիտասարդ արաբ սպաների զորակոչման գործում կարևոր ներդրում ունեցավ նաև «ալ-Կահտանիա» գաղտնի ընկերությունը: 1912 թ. Գարնանը, չնայած թուրքական բանակի գլխավոր շտաբի հարուցած խոչընդոտներին, մի խումբ երիտասարդ արաբ սպաներ՝ Սուբհի Ալ-Տարաբլուսին, Մահմուդ Հիլմին, Իսա Ալ-Վատարին, Սայիդ Ալ-Միդֆային, Իզետ Ալ-Ջունդին և այլք, մեկնե-

¹⁴⁹ Н. Kayali, նշվ. աշխ., էջ 108:

¹⁵⁰ Н. Прошин, նշվ. աշխ., էջ 82:

¹⁵¹ Նույն տեղում:

ցին Լիբիա¹⁵²: Կիրենաիկա մեկնեց նաև «ալ-Կահտանիայի» ղեկավարներից մեկը՝ Ազիզ Ալի Ալ-Միսրին: Նա նշանակվեց Բենգազիի ռազմաճակատի հրամանատար և դրսևորեց իրեն որպես հմուտ ռազմական գործիչ ու քաջարի մարտիկ¹⁵³:

Մինչդեռ իթթիհադական կառավարությունում իտալաթուրքական պատերազմի հենց առաջին օրերից գերիշխում էին Իտալիայի նվաճողական քաղաքականության դեմ պայքարելու անհնարինության զգացումը, հուսալքությունը և ընդհանրապես ծայրահեղ հռոնտեսական տրամադրությունները: Պատերազմի սկզբնական շրջանում կառավարությունը, այնուամենայնիվ, ձեռնամուխ եղավ ողջ երկրի տարածքում հատուկ կոմիտեների ստեղծմանը, որոնք զբաղվում էին միջոցների հայթայթմամբ ու կամավորների հավաքագրմամբ: Անկասկած, կառավարության այս և մյուս միջոցառումների հիմնական նպատակը կայսրության հեղինակության պահպանումն էր և ստեղծված իրադրության պայմաններում երկրի տարբեր շրջաններում և մասնավորապես, արաբական վիլայեթներում հնարավոր հակակառավարական հուզումներից խուսափելը: Արդեն 1911 թ. սեպտեմբերին իթթիհադական ղեկավարները հայտարարում էին, որ Տրիպոլիի պաշտպանության համար չեն թափի ոչ մի թուրք զինվորի արյուն: Այս դիրքորոշումն արդարացնելու համար «Իթթիհադ վե թերաքքի» կուսակցության պաշտոնաթերթ «Թանիներ» («Արձագանք») գրում էր, որ Տրիպոլին այն վիլայեթներից է, որը չի տալիս որևէ նյութական օգուտ, և օսմանյան կառավարությունն ստիպված է իր վրա վերցնել նրա բոլոր ծախսերը¹⁵⁴:

¹⁵² الدكتور توفيق برو، նշվ. աշխ., էջ 314, 315:

¹⁵³ J. Jankowski, Egypt and Early Arab Nationalism 1908-1922 / The Origins of Arab Nationalism, New York, 1991, p..247.

¹⁵⁴ الدكتور توفيق برو، նշվ. աշխ., էջ 331:

Թուրքական կառավարության վերաբերմունքը Իտալիայի հետ պատերազմին ավելի քան հստակորեն է արտահայտված էնվեր բեյի օրագրի գրառումներում, որտեղ ուղղակի նշվում է, որ Թուրքիան ստիպված կլինի համակերպվել Տրիպոլիի և Կիրենաիկայի ժամանակավոր կորստի հետ¹⁵⁵:

Կառավարության որդեգրած այս դիրքորոշմանը միանգամայն համապատասխան էին գործում նաև Լիբիայի թուրքական զորամիավորումները: 1912 թ. սկզբներին նրանք վերջնականապես դադարեցին մասնակցել ռազմական գործողություններին, և բազմաթիվ սպաներ ու զինվորներ վերադարձան Թուրքիա¹⁵⁶: Իտալական զորքերի հրամանատար Կենևի խոստովանությամբ թուրքական զորքերի ներկայությունը Տրիպոլիում և Կիրենաիկայում կրում էր ընդամենը խորհրդանշական բնույթ¹⁵⁷: Պատերազմի ողջ ծանրությունն ընկած էր արաբական աշխարհագրի վրա:

Պատերազմի նկատմամբ իթթիհադական իշխանությունների նման մոտեցումն արդարացի զայրույթ առաջացրեց արաբ քաղաքական և հասարակական գործիչների մոտ, ինչն իր արտահայտությունը գտավ նաև օսմանյան խորհրդարանում:

Արաբ պատգամավորների կողմից կառավարության խիստ քննադատությունը դժգոհության ալիք բարձրացրեց Իբրահիմ Հաքքի փաշայի կառավարության դեմ: Վերջինս ստիպված եղավ հրաժարական տալ¹⁵⁸: Լիբիայի պատգամավորները պահանջեցին պատասխանատվության ենթարկել

¹⁵⁵ Н. Прошин, նշվ. աշխ., էջ 81:

¹⁵⁶ L. Anderson, The Development of Nationalist Sentiment in Libya, 1908-1922 / The Origins of Arab Nationalism New York, 1991, p. 230.

¹⁵⁷ Н. Прошин, նշվ. աշխ., էջ 86:

¹⁵⁸ S. Shaw, E. Shaw, History of Ottoman Empire and Modern Turkey, Reform, Revolution and Republic: The Rise of Modern Turkey 1808-1975, Cambridge, 1977, p. 290.

կառավարության անդամներին, որոնց անտարբերության հետևանքով Տրիպոլին և Կիրենական այդպես էլ չապահովվեցին անհրաժեշտ սպառազինությամբ: Լիբիայի պատգամավորների պահանջը, ինչպես և պետք էր սպասել, աջակցություն գտավ արաբ պատգամավորների ու ընդհանրապես խորհրդարանական ընդդիմադիր խմբավորումների կողմից¹⁵⁹:

Հարկ է նշել, որ թուրք-իտալական պատերազմն ընդհանուր առմամբ չնվազեցրեց օսմանիզմի գաղափարախոսության և միասնական հայրենիքի գաղափարի նկատմամբ արաբների հավատը: Սակայն այն խարխլեց արաբական առաջադիմական հասարակության վստահությունն իթթիհադական կառավարության նկատմամբ: Պատահական չէ, որ այս ընթացքում արաբներն սկսեցին ավելի ակտիվորեն ներգրավվել համաօսմանյան հակաիթթիհադական ընդդիմադիր կուսակցությունների շարքերը: Պարտությունը պատերազմում մեծ չափով թուլացրեց իթթիհադական ղեկավարների քաղաքական դիրքերը, պատճառ դարձավ իշխանության փոփոխության և մեծապես ազդեց կայսրությունում ծավալված հետագա գործընթացների վրա:

¹⁵⁹ H. Kayali, նշվ. աշխ., էջ 107: